

УДК 343.8

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01.159

Богатирьов І. Г.,

професор кафедри кримінально-виконавчого та кримінального
права Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Дудка Н. О.,

старший викладач кафедри підвищення кваліфікації
працівників пробації
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-2142-4959

НАУКОВИЙ СУПРОВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті здійснено науковий супровід функціонування пенітенціарної системи України в умовах сьогодення. Зазначено, що тривала нерозв'язаність проблем утримання пенітенціарної системи України створює у свідомості людей очевидну невизначеність і навіть суперечливість. Доведено, що міф про можливість швидких змін у пенітенціарній системі, можливість реалізації реформ протягом кількох років не викликає оптимізму – навпаки, прогнози стосовно тривалості показують, що реформи є не системними, а переважно однобокими. Виокремлено проблемні питання, котрі впливають на пенітенціарну систему України. На підставі проведеного наукового аналізу функціонування пенітенціарної системи України зроблено такі висновки: по-перше, з огляду на реформування (розвиток) пенітенціарної системи України доведено, що реалізація реформи згідно зі Стратегією до 2026 року не є оптимістичною, оскільки практична реалізація органами і установами виконання покарань ДКВС України всіх трьох стадій соціальної корекції засуджених у місцях несвободи ДКВС України – соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції – потребує не тільки наукового, а й законодавчого супроводу; по-друге, оновлення нормативно-правової бази функціонування пенітенціарної системи України має забезпечитися завдяки ухваленню Закону України «Про пенітенціарну систему» і Пенітенціарного кодексу України; по-третє, засоби соціальної корекції засуджених у місцях несвободи ДКВС України мають бути спрямовані на захист їхніх прав і свобод, з дотриманням вимог Європейських пенітенціарних правил.

Ключові слова: пенітенціарна система, персонал, місця несвободи, засуджені, правовий статус, слідчі ізолятори, медико-санітарне забезпечення, суспільно-корисна праця, соціальна корекція, соціалізація, ресоціалізація, реінтеграція, насилья.

Постановка проблеми. В умовах правового режиму воєнного стану функціонування пенітенціарної системи України пов'язано з євроінтеграційними процесами, що стосуються міжнародних стандартів поводження з ув'язненими і засудженими, адаптацією національного законодавства і трансформацією відповідно до Стратегії реформування пенітенціарної системи України до 2026 року.

Саме нова Стратегія реформування пенітенціарної системи України до 2026 року передбачила нові цілі функціонування пенітенціарної системи, де утримуються засуджені, особи, щодо яких обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою, та засуджені, які перебувають на обліку в уповноважених органах з питань пробації.

Окрім цього, російсько-українська війна доповнила функціонування пенітенціарної системи ще однією категорією – утримання військовополонених російської федерації. До речі, функціонування пенітенціарних таборів для військовополонених в Україні має відповідати не тільки міжнародному гуманітарному праву, а й українському законодавству. Крім того, вони повинні відповідати правовому статусу військовополоненого, визначеному Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами функціонування пенітенціарної системи України займаються такі українські вчені: К. Автухов, А. Богатирьов, О. Богатирьова, В. Борисов, В. Голіна, Б. Головкін, О. Джу́жа, В. Дрьомін, О. Колб, Ю. Новосад, В. Конопельський, В. Коваленко, І. Копотун, М. Романов, Р. Підвисоцький, М. Пузирьов, А. Степанюк, О. Шкута, І. Яковець та ін.

Попри дослідження зазначених учених сьогодні на порядку денному постало питання наукового супроводу функціонування пенітенціарної системи України, що зумовило вибір теми цієї статті та доводить її актуальність. Недостатня наукова розробленість теми функціонування пенітенціарної системи України визначила необхідність її розгляду в умовах правового режиму воєнного стану і вироблення теоретичних та практичних пропозицій щодо реформування (розвитку) цього публічного інституту.

Формулювання мети. Метою статті є науковий супровід функціонування пенітенціарної системи України, впровадження

в діяльність органів і установ виконання покарань ДКВС України нового терміну – «соціальна корекція» як складова відновлення соціального статусу людини після відбуття покарання.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, нерозв'язання проблем функціонування пенітенціарної системи України створює у свідомості людей очевидну невизначеність і навіть суперечливість. Чинник, пов'язаний з тривалістю, в Україні майже не враховується. Міф про можливість швидких змін у пенітенціарній системі, можливість реалізації реформ протягом кількох років не є оптимістичним – навпаки, прогнози щодо тривалості показують, що реформи є не системними, а переважно односторонніми.

Такої самої думки дотримується і вітчизняний учений А. І. Богатирьов. У процесі характеристики рівнів запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України він звертає увагу вітчизняних учених на три рівні: перший рівень злочинності в місцях несвободи є індикатором функціонування установ виконання покарань; другий рівень є інтегрованою характеристикою криміногенної обстановки в місцях несвободи; третій рівень свідчить про ефективність чи неефективність державної політики у сфері виконання покарань щодо протидії та запобігання злочинності в місцях несвободи [1, с. 8].

Інший вітчизняний учений І. М. Копотун у власному дослідженні доводить, що керівництво Міністерства юстиції України ще не створило передумови для позитивних результатів у пенітенціарній системі, а навпаки – з'явилася певна кризова ситуація, яка щороку ускладнює поступальний розвиток пенітенціарного відомства [2, с. 81].

Серед проблем, притаманних пенітенціарній системі України, варто виділити право засуджених на особисту безпеку у зв'язку з тим, що воно було введено законодавцем у 2003 році – стаття 10 Кримінально-виконавчого кодексу України [3, с. 11]. Минуло 22 роки, а проблема залишається, оскільки особиста безпека в місцях несвободи ДКВС України – це об'єктивне й закономірне явище, без якого порядок та умови виконання/відбування засудженими покарання не можуть забезпечити будь-який процес соціальної корекції засуджених.

І хоча правова безпека в місцях несвободи – доволі нове явище, вона впливає на засуджених з різним соціальним статусом. Наприклад, правова безпека має свій вплив на субкультуру засуджених. Також впливає на тих засуджених, котрі не бажають дотримуватися норм і правил поведінки або схильні до вчинення в місцях несвободи ДКВС України нового кримінального правопорушення.

На окрему увагу у сфері функціонування пенітенціарної системи України заслуговує проблема працевлаштування засуджених під час відбування покарання. Оскільки в пункті 3 статті 71 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями та в пункті 3 статті 71 Положення про європейські тюрми визначено, що в'язням повинна забезпечуватися корисна робота або в разі необхідності інша корисна діяльність в обсягах, достатніх для того, щоб вони були активно зайняті впродовж нормального робочого дня, на жаль, маємо констатувати, що у вітчизняних в'язницях це не так.

Серед причин варто виділити такі: розрив господарсько-економічних зв'язків з галузевими підприємствами, падіння виробництва, відсутність фінансування державних програм розвитку виробничої діяльності установ виконання покарань.

Усе це призвело до скорочення робочих місць і як наслідок – неможливості забезпечення роботою всіх працездатних засуджених. Окремою причиною стало небажання засудженого брати участь у суспільно корисній праці, оскільки чинне законодавство визначило, що це його право, а не обов'язок (ст. 8 КВК України).

До речі, такої думки дотримуються і практичні працівники органів та установ виконання покарань ДКВС України. Небажання засудженого брати участь у суспільно корисній праці, неможливість повного працевлаштування засудженого призводить до морально-психологічної деградації, порушується режим, вчиняються нові злочини. Зокрема, як пише український учений О. О. Шкута, саме вплив небажання працювати розбешує засуджених, породжує серед них утриманські настрої і дестабілізує оперативну обстановку в місцях несвободи ДКВС України [4, с. 96].

Вивчаючи функціонування пенітенціарної системи України, ми не могли обійти і таку проблему, як оптимізація процесу ви-

конання/відбування покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні. Оскільки вона є одним зі стратегічних завдань пенітенціарної системи, проведені упродовж останніх років реформи кримінально-виконавчої системи і її трансформація в пенітенціарну систему були спрямовані на забезпечення дотримання прав і свобод засуджених/ув'язнених у місцях несвободи та впровадження в законодавчий і виконавчий процес міжнародних стандартів функціонування органів і установ виконання кримінальних покарань.

Нині в Україні діє Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України 16 грудня 2022 року. Цим розпорядженням одночасно було затверджено операційний план її реалізації у 2022–2024 роках [5].

Функціонування пенітенціарної системи України є одним із головних її напрямів. На жаль, як зазначає вітчизняний учений В. Т. Марчук, російсько-українська війна певним чином вплинула на реалізацію цієї Стратегії і створила низку непередбачених прецедентів, зокрема: евакуація засуджених з колоній, які в перші дні війни потрапили в окупацію; відсутність з боку керівництва Міністерства юстиції України відповідних наказів, як діяти в умовах воєнного стану, що спричинило неоднозначне прийняття рішень начальниками виправних колоній, тощо. Тому призначення судом покарання у виді довічного позбавлення волі, на думку вченого, полягає не лише в тому, що він кореспондується з реформуванням кримінально-виконавчої системи та її трансформації в пенітенціарну систему, а й тією ознакою, яка окреслює одну з цілей стратегічних завдань пенітенціарної системи [6, с. 80–81].

Певним чином на функціонування пенітенціарної системи України впливає насилля щодо засуджених у місцях несвободи ДКВС України як з боку персоналу, так і самих засуджених. З огляду на проблематику насилля серед засуджених і персоналу місць несвободи є доволі поширеним явищем.

Існують випадки, коли персонал місць несвободи ДКВС України свідомо змушує засуджених страждати, тим самим досягаючи своїх цілей. Зокрема, це відбувається тоді, коли засудже-

ний уперше переступив поріг виправної колонії. Наприклад, коли на стадії соціалізації він не може себе захистити, але особливо потребує медичної допомоги. Цим і користується персонал місць несвободи.

До речі, персонал місць несвободи добре розуміє, що він порушує статтю 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо заборони катування як таку [7], але продовжує використовувати фізичне насильство як неможливість іншим способом вплинути на засудженого.

Отже, коли засуджений зазнав фізичне насильство і страждає через це, а адміністрація виправної чи виховної колонії, слідчого ізолятора не надає йому медичної або іншої допомоги, вчені називають це катуванням. Зокрема, засуджений може зазнати фізичного насильства ще до прибуття до місця відбування покарання. Наприклад, під час моніторингового візиту до Бердянської виправної колонії було виявлено, що до контролю за засудженими залучені інші засуджені.

Ба більше, попри початок повномасштабної війни РФ та окупацію Бердянська, слідчі ДБР за сприяння СБУ та під керівництвом Офісу Генерального прокурора продовжили розслідування і змогли довести причетність керівництва колонії до катувань.

Було встановлено, що з моменту прибуття до колонії кожен із засуджених проходив жорстоку процедуру приймання, під час якої до них застосовували витончені види катувань, фізичний та психологічний тиск, основною метою яких було зламати волю людини й примусити беззаперечно виконувати будь-які вказівки.

Надалі засуджений потрапляв до рук інших засуджених, але тих, що пішли на співпрацю з адміністрацією установи виконання покарань. Вони продовжували протиправні дії щодо новоприбулих. У ДБР повідомили, що за планом керівників колонії до засуджених протягом перших 14 днів перебування в дільниці карантину та розподілу щодня застосовували такі катування:

– завдавання ударів пластиковою або дерев'яною палицею по стопах, унаслідок чого подальше ходіння особи було болісним та ускладненим;

– завдавання ударів кулаком по хребцях шиї, через що потерпіла особа на мить втрачала координацію або взагалі непритомніла (так звана «черепаха»);

– болісне викручування рук за спиною, що супроводжувалося ускладненим процесом дихання (так звані «ластівка» або «заплив»);

– завдавання численних ударів палицею по сідничній ділянці, відбивання фаланг пальців рук пластиковою або дерев'яною палицею;

– занесення під нігті грибкових інфекцій забрудненою швейною голкою, зв'язування або іммобілізація особи на тривалий час;

– довготривале стояння в одному положенні протягом кількох годин, присідання понад 500 і більше разів, безпідставне миття підлоги протягом цілого світлового дня тощо [8].

До речі, вітчизняний вчений О. Г. Михайлик у власному дослідженні не виключає, що в деяких в'язницях Міністерства юстиції України ще існує субкультура, фізичне, психологічне та сексуальне насилля. А тому реформування кримінально-виконавчої системи України і її трансформація в пенітенціарну систему вкрай потрібна, наголошує вчений [9, с. 87].

Оскільки розроблений нами типовий проєкт нової в'язниці передбачає одиночне утримання засуджених, вважаємо, що саме одиночне утримання засуджених у місцях несвободи спроможне не тільки унеможливити спілкування в нічний час, а й унеможливити виникнення конфліктних ситуацій, формування у засуджених субкультури, зменшити можливості вчиняти новий злочин у місцях несвободи [10, с. 17].

За період відбування покарання персонал місць несвободи ДКВС України згідно зі своїми службовими обов'язками надає допомогу засудженому пройти три стадії соціальної корекції (соціалізацію, ресоціалізацію та реінтеграцію) і звільнитися з місць несвободи законослухняним громадянином. Водночас у реаліях правового режиму воєнного стану, коли пенітенціарна система України має ознаки високої вразливості, існує низка проблем, які, на превеликий жаль, негативно впливають на весь процес виконання/відбування кримінального покарання в місцях несвободи ДКВС України.

Зазвичай українські вчені, досліджуючи місця несвободи ДКВС України, вказують, що ці місця несвободи справді є враз-

ливими, оскільки в них відбувають покарання засуджені за кримінальне правопорушення, які потребують фінансового, матеріально-побутового, медичного, правового, соціального та безпечного забезпечення.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що недостатня наукова розробленість функціонування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану потребує надання українськими вченими теоретичних та практичних пропозицій щодо реформування (розвитку) цього публічного інституту. Зокрема, це стосується:

1) вчинення засудженими і персоналом місць несвободи ДКВС України нових кримінальних правопорушень;

2) створення належних умов зайнятості засуджених у місцях несвободи ДКВС України;

3) оптимізації процесу виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк шляхом впровадження в діяльність органів і установ ДКВС України соціальної корекції засуджених на всіх трьох стадіях: соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції;

4) забезпечення права на безпеку, охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист як засуджених, так і персоналу місць несвободи ДКВС України;

5) функціонування пенітенціарних таборів для військовополонених РФ, оскільки опікується ними Міністерство юстиції України, а порядок і умови перебування забезпечує персонал ДКВС України.

Висновки. На підставі проведеного наукового аналізу функціонування пенітенціарної системи України зробимо такі висновки:

– по-перше, з огляду на реформування (розвиток) пенітенціарної системи України доведено, що реалізація реформи згідно зі Стратегією до 2026 року не є оптимістичною, оскільки практична реалізація органами і установами виконання покарань ДКВС України всіх трьох стадій соціальної корекції засуджених у місцях несвободи ДКВС України (соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції) потребує не тільки наукового, а й законодавчого супроводу;

– по-друге, оновлення нормативно-правової бази функціонування пенітенціарної системи України має забезпечити ухвалення Закону України «Про пенітенціарну систему» і Пенітенціарного кодексу України;

– по-третє, засоби соціальної корекції засуджених у місцях несвободи ДКВС України мають бути спрямовані на захист їхніх прав і свобод, з дотриманням вимог Європейських пенітенціарних правил.

Список використаних джерел

1. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Гельветика, 2019. 432 с.

2. Копотун І. М. Пенітенціарна злочинність на сучасному етапі розвитку держави. *Правові реформи в Україні : реалії сьогодення* : збірник матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2012 р.); Навчально-науковий інститут права та психології НАВС. Київ, 2012. Ч. I. С. 80–82.

3. Кримінально-виконавчий кодекс України. ТОВ «ВВП Нотіс», 2021. 96 с.

4. Шкута О. О. Реалізація права на шлюб особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: 2008. № 4 (40). С. 94–100.

5. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.03.2025).

6. Марчук В. Т. Питання оптимізації процесу виконання/відбування засудженими покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : матеріали Міжнародного пенітенціарного форуму (Київ, 3 листоп. 2023 р.). Львів–Торунь, 2023. С. 80–82.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.03.2025).

8. ДБР затримало ексцерівників виправної колонії Бердянська, які вибивали з ув'язнених гроші. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbrzatrimalo-kolishnih-kerivnikov-vipravnoi-kolonii-berdyanska-yaki-zhorstokimikatu-vannyami-vibivali-z-uvyaznenih-groshi> (дата звернення: 04.03.2025).

9. Михайлик О. Г. Насилля у в'язницях Міністерства юстиції України: актуальна проблема сьогодення. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : матеріали Міжнародного пенітенціарного форуму (Київ, 3 листоп. 2023 р.) Львів–Торунь. 2023. С. 87–90.

10. Богатирьов І. Г. В'язниця в Україні у XXI столітті (інноваційна модель). Київ : Дакор, 2023. 43 с.

Bohatyrov I.,

Professor of the Department of Criminal-Executive
and Criminal Law of Educational
and Research Institute of Law,
Law Enforcement and Psychology,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Dudka N.,

Senior Lecturer of the Department
of Probation Officers' Professional Development
of the Institute of Professional Development,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2142-4959

SCIENTIFIC SUPPORT OF THE PENITENTIARY SYSTEM FUNCTIONING IN UKRAINE IN TODAY'S ENVIRONMENT

The Russian-Ukrainian war current evolution could not bypass such a vulnerable state institution as the penitentiary system of Ukraine. It is in this system that convicts, persons subject to pre-trial detention and convicts registered with the authorized probation authorities are held. In addition, the Russian-Ukrainian war has added another category to the penitentiary system functioning - the detention of prisoners of war of the Russian Federation.

During the period of serving their sentence, the penitentiary institutions personnel of the SCES of Ukraine, in accordance with their official duties, help the convict to go through three stages of social correction: socialization, resocialization and reintegration and to be released from detention places as a law-abiding citizen. At the same time, in the realities of the legal regime of martial law, when the penitentiary system of Ukraine shows signs of high vulnerability, there are a number of problems that, unfortunately, negatively affect the entire process of executing/serving a criminal sentence in the places of detention of the SCES of Ukraine.

Usually, Ukrainian scholars studying the places of detention of the SCES of Ukraine point out that these places of detention are indeed vulnerable, as they are used to house

convicted persons who are serving their sentences for criminal offenses and who need financial, material, medical, legal, social and security support.

The article notes that the insufficient scientific elaboration of the functioning of the penitentiary system of Ukraine under the legal regime of martial law demonstrates the need for Ukrainian scholars to develop theoretical and practical proposals for reforming (developing) this public institution. In particular, this concerns: the commission of new criminal offenses by convicts and personnel of the SCES of Ukraine; creation of appropriate conditions for the employment of convicts in the SCES of Ukraine; optimization of the process of execution/service of a sentence of imprisonment for a fixed term by introducing social correction of convicts at all three stages: socialization, resocialization and reintegration; ensuring the right to security, health care and medical assistance, social protection of both convicts and personnel of SCES institutions; functioning of penitentiary camps for prisoners of war of the R.F., since they are under the jurisdiction of the Ministry of Justice of Ukraine, and ensure order and conditions

Based on the scientific analysis of the functioning of the penitentiary system of Ukraine, the following conclusions can be drawn: first, in view of the reform (development) of the penitentiary system of Ukraine, it is proved that the implementation of the reform in accordance with the strategy until 2026 is not optimistic, since the practical implementation by the bodies and penitentiary institutions of the SCES of Ukraine of all three stages of social correction of convicts in the places of detention of the SCES of Ukraine: socialization, resocialization and reintegration requires not only scientific but also legislative support; second

Key words: *penitentiary system, personnel, places of detention, convicts, legal status, pre-trial detention centers, health care, community service, social correction, socialization, resocialization, reintegration, violence.*

References

1. Bohatyrov, A. I. (2019), *Anti-crime impact on crime among convicts in prisons in Ukraine: monograph*, Publishing House "Helvetyka", Kherson.
2. Kopotun, I. M. (2012), "Penitentiary Crime at the Present Stage of State Development", *Legal Reforms in Ukraine: Realities of the Present: proceedings of the IV All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference* (Kyiv, 11 October 2012), Educational and Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Part I, pp. 80–82.
3. The Criminal Executive Code of Ukraine (2021), LTD "VVP Notis".
4. Shkuta, O. O. (2008), "Realization of the Right to Marry by Persons Serving a Sentence of Imprisonment", *Scientific Bulletin of Dnipro State University of Internal Affairs*, № 4 (40), pp. 94–100.
5. Ukraine (2022), *On Approval of the Strategy for Reforming the Penitentiary System for the Period up to 2026 and Approval of the*

Operational Plan for its Implementation in 2022–2024: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 16 December 2022, No. 1153-p, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Tex> (accessed 4 March 2025).

6. Marchuk, V. T. (2023), "Issues of optimization of the process of execution/serving of life imprisonment in Ukraine", *The penitentiary system in the global dimension*: proceedings of the International Penitentiary Forum (Kyiv, 3 November 2023), Torun, Lviv, pp. 80–82.

7. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (accessed 4 March 2025).

8. SBI detains ex-executives of Berdiansk penal colony who extorted money from prisoners, available at: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-zatrimalo-kolishnih-kerivnikiv-vipravnoi-kolonii-berdyanska-yaki-zhorstokimi-katuvannyami-vibivali-z-uvyaznenih-groshi> (accessed 4 March 2025).

9. Mykhailuk, O. H. (2023), "Violence in the prisons of the Ministry of Justice of Ukraine: an urgent problem of our time", *The penitentiary system in the global dimension*: proceedings of the International Penitentiary Forum (Kyiv, 3 November 2023), Torun, Lviv, pp. 87–90.

10. Bohatyrov, I. H. (2023), *Prison in Ukraine in the XXI century (innovative model)*, Publishing House "Dakor", Kyiv.